O implicitní přítomnosti kriticko-idealistické fáze Marxova myšlení ve fázi dialekticko-historicko-materialistické

LUDEK TOMAN

Toman, Luděk: On the implicit presence of the critical-idealistic phase of Marx's thinking in the dialectical-historical materialistic phase

Karl Marx's thinking became the basis of dialectical-historical materialist philosophy and the so-called scientific socialism and communism, which were considered a higher stage of thought than the so-called utopian socialism. Marx's philosophical development was complex and before the dialectical-historical materialist and communist phase, Marx had gone through a phase of critical-idealism and had been one of the Young Hegelian philosophers who advocated a certain interpretation of the German philosopher Hegel, and this interpretation justified the demands for radical social change. Based on Marx's political and intellectual development, the paper examines the relationship between the younger, critical-idealistic, and older, dialectical-historical materialistic phases and the ideological consequences of Marx's and Engels's intervention in the development of the communist movement.

Key Words *Marx; Communism; Socialism; Dialectical-historical Materialism; Critical-Idealism*

doi.org/10.15452/Historica.2021.12.0004

Contact *Vysoká škola ekonomická v Praze; anaxomandros@seznam.cz*

Úvod

Na základě díla Karla Marxe a Bedřicha Engelse vyrostl dialektický a historický materialismus a vědecký socialismus (vědecký komunismus), který byl v pozdějších socialistických státech prohlašován za jediný vědecký základ pro poznávání a dějinnou praxi. Oficiální názor pohlížel na poměrně radikální obrat v Marxově filosofování od kritického idealisty k dialektickému a historickému materialistovi logikou časově-kausální podmíněnosti tohoto procesu jako na zrání Marxe, jako na vývoj od méně dokonalého k dokonalejšímu stavu, jako na překonávání omylů a iluzí. Podobně jako se podle Darwina z někdejší předlidské a zvířecí bytosti nakonec vyvinula bytost lidská, nebo koneckonců podle samotného *dialekticko-historicko-materialistického* Marxe se měla vývojově nižší fáze lidské společenské formace – kapitalismus „nutně“ transformovat ve fázi vyšší – socialismus a posléze komunismus.¹

¹ Princip rozfázování lidských dějin na vývojové stupně klasického marxismu převzali od svých předchůdců a je vlastně jen zákonitým zdokonalením a konkretizací ideje pokroku, která se v evropském myšlení prosadila vlivem osvícenství. Bedřich Engels ve svém díle *Vývoji socialismu od utopie k vědě* velmi oceňuje rozčlenění utopického socialisty Charlese Fourierov na divoštství, patriarchát, barbarství a civilizaci, která se kryla s tehdejšími kapitalismem, *takzvanou společností*. Pro ni bylo podle Fouriera charakteristické, že *povyšuje každou neřest, kterou*

Názorové odrůdy marxismu, které vykvetly na Západě, kde nebyla závazná jediná správná interpretace Marxe, se zase často vztahovaly buď zejména k mladšímu Marxovi, nebo naopak k vyzrálému, „dialekticko-historicko-materialistickému“ Marxovi, nebo – v určitém zjednodušení – buď k „Marxovi-humanistovi“, nebo „Marxovi-vědci“. Složitost interpretace Marxova díla se projevuje i v tom, že někteří autoři během svého života radikálně přehodnotili své předchozí názory na marxismus (Györgi Lukács, Louis Althusser). Althusser se svým důrazem na *epistemologický zlom* v Marxově tvorbě a vyhlášením pozdější historicko-materialistické etapy za zrod zcela nové vědy explicitně odmítl předchozí dialektické dědictví považovat za integrální a „vědeckou“ část marxismu, považoval dialektiku za svého druhu nežádoucí „mystiku“, a tak jako Marx předtím demystifikoval Hegela, Althusser demystifikoval Marxe.² K této „anti-humanistické tradici“ se přihlásila i celá větev analytických marxistů v čele s Geraldem Allanem Cohenem.³

Marxův humanismus a současně kontinuitu Marxova díla naproti tomu zdůrazňuje Erich Fromm, když za klíčové téma považuje problematiku odcizení, kterou Marx zachytil především v takzvaných *Ekonomicko-filosofických rukopisech* (1844).⁴ Ty ovšem většině Marxových ortodoxních pokračovatelů dlouhou dobu nebyly známy a poprvé byly publikovány až ve 20. století. Na význam přihlášení mladšího Marxe k naturalismu a humanismu upozornil Ben Myuskovic; význam této okolnosti podle něj spočívá v možnosti, jak překlenout dvě protikladné možnosti vyplývající pro svobodu lidského vědomí v případě na jedné straně filosofického idealismu a na straně druhé „mechanického“ materialismu, kdy pojem *historického materialismu*, ke kterému se Marx přihlásil později, mohl být jakousi syntézou obou krajních možností a jejich vyrovnáním při posuzování reálného postavení člověka v dějinách.⁵

Dvě etapy Marxova díla se na pohled tak zásadně liší nejen oním *kritickým idealismem* a *dialekticko-historickým materialismem*, ale i ne-komunismem první a komunismem druhé etapy, což ideovou strukturu činí ještě složitější. Vystala otázka, zda za vědu může být považováno učení, které činí „prorocství“ o budoucnosti, o novém společenském řádu. Marx se ve své první etapě ke komunismu odmítal přihlásit právě jakožto ke svého druhu *dogmatické abstrakci*.⁶ Třebaže v přírodovědném poznání je bráno jako samozřejmost,

barbarství provozuje jednoduchým způsobem, na složitý, dvojsmyslný, dvojznačný, pokrytecký způsob existence, že se pohybuje v bludném kruhu, v rozporech, které stále znovu plodí, aniž je může překonat, takže stále dospívá k opaku toho, čeho chce dosáhnout, nebo předstírá, že toho chce dosáhnout. ENGELS, Bedřich: Vývoj socialismu od utopie k vědě (1880). In: MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: Výbrané spisy v pěti svazcích, 4. Praha 1977, s. 449–450.

² KUŽEL, Petr: *Filosofie Louise Althussera : O filosofii, která chtěla změnit svět*. Praha 2014.

³ Cohen svůj marxismus lapidárně označoval jako *non-bullshit marxism*.

⁴ FROMM, Erich: *Obraz člověka u Marxe*. Brno 2004.

⁵ MYUSKOVIC, Ben: Marx and Engels on Idealism and Materialism, *Journal of Thought* 9, July 1974, no. 3, s. 157–168. Pozoruhodná Marxova slova, na která upozornil Muyskovic, jsou: *Vidíme [...], jak důsledný naturalismus [...] se liší od idealismu a materialismu, a současně vytváří sjednocující pravdu. Také vidíme, že pouze naturalismus je schopen pojmut proces světové historie*. MARX, Karl: *EARLY WRITINGS*. In: MYUSKOVIC, B.: Marx and Engels, s. 158.

⁶ *Tak zejména komunismus je jen dogmatická abstrakce, přičemž nemám na mysli nějaký vymyšlený a možný, nýbrž skutečně existující komunismus, jak ho hlásají Cabet, Dézamy, Weitling atd. Tento komunismus je jen svěrázný projev humanistického principu, infikovaný svým protikladem – privátností. Zrušení soukromého vlastnictví a komunismus rozhodně nejsou totéž, a ne náhodou, nýbrž nutné vznikala současně s komunismem jiná socialistická učení, jako Fourierovo, Proudhonovo atd. – protože komunismus je jen zvláštním, jednostranným uskutečněním socialistického principu. A celý socialistický princip je opět jen jedna stránka, která postihuje realitu pravdivé lidské podstaty. Musíme se stejně zajímat o druhou stránku, o teoretickou existenci člověka, musíme tedy učinit předmětem své kritiky náboženství, vědu atd.* MARX, Karel: *Dopisy z „Deutsch-Französische Jahrbücher“*, (Marx Rugovi, září 1843). In: MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: *Spisy*, 1. Praha 1961, s. 368.

že teoretické zákony, rovnice a pravidla jsou jen přípravnou etapou k etapě důležitější, kterou je reálné, hmotné ovládnutí sféry fyziky a biologie, projevující se třeba v zkonstruování rakety či výrobě nových léků, ve společenských vědách se otázka smyslu často ponechává bez odpovědi, nebo se odpověď zdá být, že smyslem je vytváření teorií pro teorie a abstrakcí pro abstrakce. Není spíše navýsost logické, že jakékoliv cenné společenské poznání a teorie by koneckonců mělo sloužit ke zlepšení, pozdvižení lidského údělu zde na zemi, pokud tedy samozřejmě toto považujeme za možné a žádoucí?⁷

Odpověď ruského empiriomonisty Alexandra Bogdanova⁸ zněla: *Věda existuje přesně za tím účelem, aby mohla předpovídat věci.*⁹ Tuto odpověď je možné považovat za principiálně zcela přijatelnou, byť nad dobovým stavem poznání vždycky visí otazník. Lidské poznání, kombinující v přiměřené míře teorii a praxi a v oblasti poznání společnosti i to, co marxismus nazývá revoluční praxí, se ovšem „dále do teorie“ jakožto reflexe dosavadní praxe a projektování nové praxe do budoucna dostane jen tím, že pokročí „dále do praxe“, a nová teorie vzniká a může vzniknout až na základě této nově vyzkoušené praxe. Většinu myšlenek a teorií osvícenců o společnosti, Voltaira, Rousseaua a jiných, dnes považujeme za značně zjednodušené, přesto kdyby tehdejší Francie a spolu s ní i Evropa čekaly na „dokonalou teorii“, než by přikročily k akci, minulých dvě stě let bychom prožili ve feudalismu.

Marxovo myšlení vytvořilo složitou ontologicko-gnozeologickou strukturu, jejíž určitou nestejnorodost chápu spíše jako projev komplexnosti otázek a složitosti odpovědí, vztahů, podmínek a struktur, na které lidské myšlení naráží – jak v žité praxi, tak při jejím teoretickém výzkumu a reflexi. Samotná otázka závislosti „základny“, kteroužto mladší Marx nazýval občanskou společností a v níž klíčovou, determinující úlohu hrály vlastnické vztahy, a „nadstavby“ společnosti otevřela problematiku vztahů a závislostí tak mnoha struktur, které mají natolik nestejnorodý charakter, že požadavek nějakého jednotného metodologického uchopení, jednotného „metajazyka“ se zdá být již z principu neuskutečnitelný. I proto mluvil mladší Marx trochu jiným jazykem než Marx vyzrálší a vyzrálý. I proto si prakticky každý myslitel integrující do svého myšlení Marxe, vytváří svůj vlastní metajazyk s novými pojmy, které reagují na nový obzor, který se vynořil v nových dějinných situacích, i na specifika vlastního osvětlení reality: Lukácsovu totalitu, Gramsciovu hegemonii a dominanci, Althusserovu přestrukturalizaci, Habermasovu komunikativní akci, Badiouvu *skladebnost*¹⁰ různých pravdivostních procedur. Signifikanční jsou i difference mezi západním a východním myšlením. Západní marxismus, přes míru se zaobírající antropologickými a gnozeologickými aspekty, zato impotentní v negaci kapitalismu v praxi. A východní marxismus s důrazem na ontologii a praxi v takové

⁷ Samozřejmě musíme připustit i zcela opačný motiv, totiž obhajovat stávající stav, mocenskou dominanci některých skupin, elitářství pod pláštěm „všelidských hodnot“ a „individuální svobody“, což všechno spadá pod Marxovo téma odmytologizování společenského vědomí.

⁸ Alexandr Bogdanov ve svých dílech kombinoval marxismus a pozitivismus, za což si vysloužil ostrou kritiku v Leninově knize *Materialismus a empiriokriticismus*.

⁹ *Zdá se, že věda nemá žádné právo mluvit o tom, co ještě nenastalo a čehož zakoušení nám ještě neposkytlo žádné konkrétní příklady. Ale to je nesmyslné. Věda existuje přesně za tím účelem, aby předpovídala věci. O tom, co se ještě nestalo zkušeností, samozřejmě nemůže učinit přesnou předpověď, ale když všeobecně víme, co existuje a v jakém směru se to mění, pak věda musí vyvozovat důsledky týkající se toho, k čemu směřuje změna. Věda musí vyvozovat tyto důsledky, aby lidé mohli přizpůsobit své činy podmínkám, takže místo plýtváním silami prací proti budoucnosti a bržděním vývoje nových forem mohou vědomě pracovat, aby urychlili a pomohli takovému vývoji.* BOGDANOV, Alexander A.: *A Short Course of Economic Science* (rus. orig. Kratkij kurs ekonomičeskoj nauki –1899, English translation 1923), X: *Socially Organized Society: Socialist Society*, On-line, cit. 24. 2. 2021 dostupné na <https://www.marxists.org/archive/bogdanov/1919/socialism.htm>.

¹⁰ V angl. *compossibility*.

míře, až se „učení“ a „věda“ z nástroje a objektu proměnily v subjekt, v božstvo, které se osamostatnilo a založilo svůj vlastní kult, vtělené do zcela konkrétních osob, které jeho jménem vyžadovaly přinášení obětí. Vývoj marxismu v Rusku nakonec vznáší otázku, zda marxismus-leninismus jakožto „vědecký světový názor“, kterým chtěl být, vůbec mohl integrovat rozum, vůli, city, etiku a estetiku nové sovětské společnosti. Nebylo by pro osudy sovětského socialismu nakonec lepší řídit se tím, co v roce 1905 navrhoval pozdější první lidový komisař pro vzdělávání Anatolij Lunačarskij, totiž šířit komunismus v Rusku v podobě náboženství – tedy jít proti dřívějšímu Marxovu důslednému odmítání chápat komunismus jako systém hodnot či představu, kterou je žádoucí realizovat a kterou byl předtím, než ho Marx postavil na „vědecké základy“? Leninova zarputilá snaha vyhnat ve jménu vědeckosti z marxismu vše, co by vrhalo být jen podezření na spojení s *kněžstvem*, zbavila marxismus celého silného myšlenkového proudu, *bohotovitelství*, vycházejícího z předpokládané světonázorové blízkosti komunismu a křesťanství, které se zrodilo z polemiky s idealistickými *bohohledači*.¹¹ Zcela převažující důraz na ontologii a praxi charakterizuje i rozvoj komunistického dědictví v dnešním Rusku, kdy se jeden proud navrátil k bolševismu a současně nacionalismu (nacionální bolševismus) a v duchu učení Alexandra Dugina se přihlásil k základním marxistickým tezím, ovšem k *Marxovi bez Feuerbacha*, tedy bez evolucionismu a občas se objevujícího inertního humanismu. Druhý nejvýznamnější ideolog národního bolševismu Eduard Limonov ve svém důrazu na praktikismus a tok života odmítl celou intelektuální tradici abstraktního poznání Západu a samozřejmě i klasické buržoazní životní ideály; s původním leninským bolševismem si zachoval některé styčné body, byť zarámované do jiného hodnotového rámce, kde koneckonců primát u mužů jako po většinu času lidské historie hraje boj a u žen rození dětí, stará rodina ale stejně jako u bolševiků patří na smetiště dějin.¹²

Následující text píšou s vědomím ohromného množství otázek, jež Marx a marxismus otevřel a svým způsobem se je pokusil zodpovědět, a chci podat výklad Marxova myšlení, který ozřejmí, že první idealisticko-kritická fáze jeho myšlení ve skutečnosti stále zůstala přítomná i ve druhé fázi (a snad ani nemohla nezůstat), byť její výrazivo se měnilo a důraz Marxovy a Engelsovy argumentace se posunul k nově formulovaným otázkám. Nejen z hlediska dosažených pravd, ale i metody, jak k nim Marx dospěl, je spojení mladšího a vyzrálejšího Marxe na mnohem hlubší úrovni, než je úroveň časově-kausální či logická. V Marxově díle rozlišuji dvě etapy, byť právě v časovém okolí kritického zlomu, který nastal v jeho gnozeologii i ontologii, se při podrobném rozboru Marxových textů situace

¹¹ *Bohostrůjcovství* (v ruš. *bogostroitelstvo*), *Bohohledačství* (v ruš. *bogoiskatelstvo*). Rozdíl mezi nimi charakterizoval Lenin jako rozdíl mezi *žlutým čertem* a *modrým čertem*. NIKIŠOV, Serafim Ivanovič: Lenin o bogostroitelstve i bogoisatelstve. *Nauka i religia*, 1979, no. 4, On line, cit 24. 2. 2021 dostupné na <http://www.etheroneph.com/antireligiya/199-lenin-o-bogostroitelstve-i-bogoisatelstve.html>.

¹² *Na Západě se nyní považuje za šťastný monotónní dlouhý život podle standardů západní civilizace. To znamená, ne tvrdá práce, nějaký druh služeb související s papírováním, celý život jedna nepřerušovaná kariéra, pak věk odchodu do důchodu a potom pohodlná existence důchodce a smrt v hluboké bezmoci stáří. Státy západních zemí potlačují člověka a ponechávají mu pouze jedinou povolenou samostatnou činnost – hon za samičkami. V ostatním je západní člověk extrémně omezen zákony. Člověka zotročili a domestikovali. V SSSR byl jiný systém, ale i tam člověka zotročili a domestikovali. Obecně vzato, současného člověka naučili, že všechno nemůže, že musí celý život pracovat jako mizera a potom, aniž by se bouřil, umře. Za kvalitní se považuje život sytého otroka [...] Je třeba se vzbouřit [...] Budou potřebovat děti od nových lidí [...] Ženy budou bez ustání těhotné a budou přinášet plody. O děti se bude starat a vychovávat je občina. A budou žít a vychovávat se uprostřed dospělých. A už od věku, řekněme, deseti let. Nyní děti hyní v nudných školách a násilně jejich mozky a paměť zásobují prachem, který nikdo nepotřebuje.* LIMONOV, Eduard: *Drugaja Rassia* (2015). Predislovie. I have a dream... On-line, cit. 25. 2. 2021 dostupné na <https://www.litres.ru/eduard-limonov/drugaya-rossiya/chitat-onlayn/>.

ukazuje být ještě složitější; ve *Svaté rodině* (vyšlo 1845) proti *spiritismu* či *spekulativnímu idealismu* staví *reálný humanismus*,¹³ jeho *Ekonomicko-filosofické rukopisy* jsou zcela unikátní svou existenciálně-antropologickou analýzou bytí a vědomí člověka v podmínkách kapitalismu.

Marxovo myšlení se pokusilo dát lidstvu filosofický a metodologický nástroj, který by mu umožnil být schopné svébytněji a vědoměji rozhodovat o vlastní budoucnosti. Postavit komunistickou budoucnost lidstva na vědeckou úroveň a nahradit předchozí, moralizující vizi komunismu, kteroužto kritický filosof považoval za slabost, a nejspíš by ji za slabost považovalo i celé 19. století. Marx s Engelsem byli zcela myslitelé technogenní epochy, a to její industriální fáze, která marxismus zrodila.¹⁴ Přestože v řadě specializovaných vědních oborů zejména z oblasti přírodních věd lidstvo dosáhlo od Marxových dob pozoruhodných úspěchů, což bylo v souladu s tím, co klasikové marxismu v zásadě předpokládali, když většina „mystiky“ stále více ustupovala vědeckým metodám, které si jednotlivé vědní obory postupně vyvinuly, v oblasti poznání společnosti a odhadování jejího vývoje zůstávalo a stále zůstává toto poznání omotáno pavučinou „záhad“ a „mystiky“, byť ta se již prvotně neodvíjí od náboženství.

Historie 20. století byla jedním velkým potvrzením, že lidstvo zdaleka kompletně nepoznalo tyto společenské zákony a už vůbec se je nenaučilo používat ke svému „harmonickému vývoji“ a ku prospěchu všech, což koneckonců potvrdil i pád socialistických systémů v Evropě na konci 80. let minulého století. Ale i v oblasti přírodních věd se složitost světa ukázala daleko větší, než si ji materialisté 18. a 19. století, ale i počáteční bezbřehý optimismus prvních generací budovatelů komunismu stejně jako množství optimistických prognóz vycházejících ještě ve druhé polovině 20. století představovali. Člověk je stále zranitelný tvor, trpící řadou chorob, závislý na své genetické výbavě, podléhající emocím a často ponižujícím způsobem zápasící o holé přežití navzdory ohromnému bohatství v oblasti statků, techniky i vědění, naakumulovaných především za poslední dvě stovky let. Po zkušenostech 20. století slova jako racionalita, rozum či technika také již nemají jednoznačně pozitivní konotace, víme velmi dobře, že rozum může zotročovat, nejen osvobozovat, ještě více odlidšťovat, a ne jen polidšťovat lidskou společnost, jak začali tušit mnozí neomarxisté.¹⁵ Rozum byl svým způsobem fetišem intelektuálů druhé poloviny 18. a 19. století, lidstvo si jím dodávalo odvahy k úžasným výkonům, ale stál i na cestě ke katastrofám, ostatně i „kapitalistická racionalita“ je toho nejlepším příkladem. Byl to ale fetiš svým způsobem „historicky nutný“.

Vývoj ke komunismu

Marxova metoda poznávání a formulování dosaženého poznání korespondovala s vývojem jeho politického postoje. Marxův komunismus ale hned od počátku nebyl jen obyčejným politickým zaměřením individua jménem Karel Marx, které by boj za komunismus provozovalo vedle své filosofické činnosti. Marx v něm viděl myšlenku, která má sílu zcela převrátit svět a jako filosof považoval za nutné ji integrovat do svých filosofických prací.

¹³ MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: *Spisy*, 2. Praha 1957, s. 19.

¹⁴ STEPIN, Vjačeslav Semjonovič: Marx i tendencii sovremennovo civilizacionno razvitiija. In: *Karl Marx i sovremennaja filosofija*. Moskva 1999, s. 27.

¹⁵ ADORNO, Theodor W. – HORKHEIMER, Max: *Dialektika osvícenství : Filosofické fragmenty*. Praha 2009 (první vydání 1947).

Poprvé komunismus na stránkách *Rheinische Zeitung* obhajoval v době, kdy sám ještě nebyl komunistou, ale odpovídal na útoky směřující proti komunisticky laděným článkům, které v *Rheinische Zeitung* vycházely.¹⁶

Marxův cíl změnit realitu logicky vedl k prvořadě důležitosti, kterou přikládal činu. Měnilo se jen to, co v té které etapě považoval za potřebný čin či Činy. Ale i mladý, „předkomunistický“ Marx byl na tehdejší dobu přesprávil radikální. Pohybující se v prostředí mladohegelovců, přispívající do *Rheinische Zeitung* (jichž se stal později šéfredaktorem), se dramaticky střetl s otázkou nesvobody právě v souvislosti s cenzurou. Svým ostrým perem, ale nejen v jeho ruce, *Rheinische Zeitung* vyvolávaly odpor konzervativnějších tiskovin.¹⁷ Již měsíc poté, co se Marx stal šéfredaktorem, vláda požadovala zaujmout přijatelnější stanovisko pod pohrůžkou zastavení listu a požadovala zmírnit formu – Marxem vedená redakce odpověděla: *Pokud to obsah dovolí*.¹⁸ Berlínští ministři odpovědní za cenzuru vytýkali listu drzost předčící dosavadní způsoby, vyvolávání nepřátelství vůči stávajícím poměrům v církvi a státu, zlomyslné pomlouvání vládní správy, cenzury, tiskové policie, urážení sprátených mocností...¹⁹ Censor Paul v hlášeních do Berlína charakterizoval Marxe jako muže, který *je schopen zemřít za své názory*.²⁰

Marxův posun ke komunismu byl jeho nejdůležitějším myšlenkovým přerodem. Docházelo k němu pozvolna a opatrně během první poloviny 40. let, kdy se z revolučního demokrata bojující za svobodu slova, ale věnujícího se i sociálním otázkám,²¹ stává komunista. Ještě v období od března do září 1843 komunismus odmítal jako dogmatickou abstrakci, jak to v dopise sdělil Arnoldu Rugovi,²² když klíčovou pozornost podle Marxe bylo třeba věnovat teoretické existenci člověka a předmětem kritiky učinit sféry, které až později začne nazývat *nadstavbou* – náboženství, vědu atd.²³ Pro svoji práci v *nadstavbě*

¹⁶ Na útok *Augsburger Zeitung*, které v jednom z článků *Rheinische Zeitung* odhalily pruskou komunistku, odpověděl 15. října 1842 mj. těmito slovy: *Jsmě přesvědčení, že pravým nebezpečím není praktický pokus, nýbrž teoretické zdůvodnění komunistických idejí, protože na praktické pokusy, i kdyby to byly masové pokusy, lze odpovědět kanóny, jakmile se stanou nebezpečnými, ale myšlenky, které ovládnou náš rozum, jichž dojde naše mysl, ke kterým rozum přikoval naše vědomí, to jsou řetězy, jež člověk nemůže strhat, aniž rozervé své srdce, to jsou démoni, nad nimiž člověk může zvítězit jen tím, že se jim podrobí*. MARX, Karel: Komunismus a „Augsburger Allgemeine Zeitung“. *Rheinische Zeitung*, 16. 10. 1842. In: MARX, K. – ENGELS, B.: Spisy, 1, s. 131–132.

¹⁷ V jednom z příspěvků v polemice proti *Kölnische Zeitung* hájil filosofii jakožto nástroj pravdivého poznání lidského světa: *Ale filosofie mluví o náboženských a filosofických předmětech jinak, než jste o nich mluvili vy. Vy mluvíte bez znalosti věci, kdežto filosofie se obrací k rozumu; vy proklínáte, kdežto filosofie učí; vy slibujete hory doly, filosofie neslibuje nic než pravdu; vy žádáte víru ve vaši víru, filosofie nežádá víru ve své závěry, žádá zkoumání pochybností; vy strašíte, filosofie uklidňuje. Ano, filosofie je natolik znalá, aby věděla, že její závěry nelichotí požitkářství a egoismu ani nebeského, ani pozemského světa; publikum, jež však miluje pravdu a poznání pro ně samé, bude se jistě co do soudnosti a mravnosti moci klidně měřit s nevědomými, servilními, nedůslednými a prodejnými pisálky*. MARX, Karel: Úvodník v čís. 179 „Kölnische Zeitung“. *Rheinische Zeitung*, červenec 1842. In: MARX, K. – ENGELS, B.: Spisy, 1, s. 119.

¹⁸ BITTEL, Karel: *Karel Marx jako novinář*. Praha 1954, s. 15.

¹⁹ Tamtéž, s. 15–16.

²⁰ Na základě více vyčerpávajících rozhovorů s Marxem a dalším pracovníky *Rheinische Zeitung* Paul v jiném hlášení konstatoval, že jim lze vytýkat cokoli, jenom ne bezcharakternost, což bylo samozřejmě jenom o důvod více, aby byli zbaveni přímého a rozhodujícího vlivu na noviny, až už vycházejí dále v jakékoliv formě. Tamtéž, s. 18.

²¹ Zřejmě nejznámější jsou debaty ohledně zákona o krádeži dříví z 18. prosince 1842, otištěné in: *Rheinische Zeitung* dne 19. 12. 1842. Již předtím se Marx tématu věnoval v číslech téhož časopisu (konkrétně z 25., 27. a 30. 10. a 1. a 3. 11. 1842, které podepsal jako *Von einem Rheinländer* (Porýňan). MARX, K. – ENGELS, B.: Spisy, 1, s. 133–172.

²² Viz pozn. 6. Arnold Ruge (1802–1880) byl německý mladohegelianský filosof.

²³ Viz pozn. 6.

razil pojem reforma: *Reforma vědomí tkví jen v tom, že dáš světu poznat jeho vlastní vědomí, že probudíš svět ze snů, které sní sám o sobě, že mu vysvětlíš smysl jeho vlastních činů.*²⁴

V Úvodu ke Kritice Hegelovy filosofie práva (napsané koncem roku 1843 a v lednu 1844) Marx objevuje třídu, které připadne světodějný úkol pohrbit dosavadní řád. Klíčový význam pro Marxův přerod měla jeho krátce předtím provedená důkladná kritika Hegelovy filosofie práva, kterou psal v létě 1943, kde odmytologizoval Hegelův výklad společenských poměrů ve státě, který Hegel provedl svým specifickým jazykem. Marx, jehož jazyk byl ještě v zajetí jazyka Hegelova, si všímá důležitosti vlastnických vztahů, k postavení *nemajetných* a *stavu bezprostřední práce*, kterým tak jako Hegel příliš pozornosti nevěnoval, ale poznamenal, že *netvoří ani tak stav občanské společnosti jako spíše půdu, na které spočívají a pohybují se její kruhy.*²⁵ V Úvodu ke kritice Hegelovy filosofie práva již čteme zcela jiný jazyk: Marx se přihlašuje k revoluci, k radikalismu: *Být radikální znamená jít na kořen věci.*²⁶ Konstatuje završenost kritiky náboženství, která *končí poučením, že pro člověka je nejvyšší podstatou člověk, tedy kategorickým imperativem zvrátit všechny vztahy, v nichž je člověk poníženou, ujařmenou, opuštěnou, opovrženou bytostí, vztahy, jež nelze vystihnout lépe než zvoláním jednoho Francouze, když se připravovala daň ze psů: Uboží psi! Chtějí s vámi zacházet jako s lidmi!*²⁷ Už se objevují i základní bojové teze.²⁸ Revoluce, která začíná v mozku filosofa, potřebuje svůj *pasivní* element, *materiální* základnu, teorie se uskutečňuje v národě jen potud, pokud je uskutečněním jeho potřeb.²⁹ Pro revoluci v Německu Marx nepovažuje za utopický sen *radikální* revoluci,³⁰ tuto revoluci může provést jen třída s *radikálními* okovy.³¹

Ve *Svaté rodině* (září-listopad 1844),³² první Marxově a Engelsově společné práci, potvrzují budoucí roli proletariátu při zániku kapitalismu. Nejde o to, co si ten který proletář nebo dokonce celý proletariát představuje jako cíl, ale o to, co ve shodě se svým společenským bytím bude nucen udělat.³³ Proletariát se tak svým způsobem stává rukojmím Marxovy filosofie, ale současně i tato filosofie zániku kapitalismu riskuje – její uskutečnění doslova visí na tom, zda proletariát svůj úkol pochopí a správně naplní. Tehdy ještě Marx s Engelsem mohli optimisticky konstatovat: *Není třeba šířit se o tom, že velká část anglického a francouzského proletariátu si už svou dějinnou úlohu uvědomuje a neustále pracuje na tom, aby toto vědomí nabylo úplné jasnosti.*³⁴

²⁴ Marx, K.: Dopisy, s. 369.

²⁵ MARX, Karel: Ke kritice Hegelovy filosofie práva (léto 1843). In: Tamtéž, s. 308.

²⁶ TÝŽ: Úvod ke Kritice Hegelovy filosofie práva. In: Tamtéž, s. 408.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ *Zbraň kritiky nemůže ovšem nahradit kritiku zbraní, materiální síla musí být svržena materiální silou, avšak i teorie se stává materiální silou, jakmile se zmocní mas.* MARX, K.: Úvod, s. 408.

²⁹ Tamtéž, s. 409.

³⁰ Tamtéž, s. 411.

³¹ Stav, který je rozkladem všech stavů, sféra, která pro své univerzální utrpení má univerzální charakter a nedělá si nárok na žádné *zvláštní právo*, sféra, která se nemůže odvolávat na nějaký *historický* titul, ale jen na *lidský titul*, a tímto rozkladem společnosti jakožto zvláštním stavem je *proletariát*. Tamtéž, s. 413.

³² Prvořadým účelem napsání *Svaté rodiny* bylo ideově se vypořádat se svými bývalými *kritickými přáteli*, jako byl například Bruno Bauer.

³³ MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: *Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky* napsáno (září – listopad 1844). In: MARX, K. – ENGELS, B.: Spisy, 2, s. 51.

³⁴ Tamtéž.

Komunistické období není stejnorodé ani z hlediska politického angažovanosti, ani z hlediska základních teoretických problémů, které Marx s Engelsem řeší. Tak zásadní přerod, jaký nastal během první poloviny 40. let, se ale již nikdy neopakoval. Už krátce po přihlášení se ke komunismu začali s tvrdou kritikou komunistických a socialistických učení, která vycházela z jiných filosofických či sociálních pozic, za nebezpečné považovali ta učení a ty učitele, kteří svými „frázemi“ oslabují vědomí příkrostiti protikladu skutečných soukromých vlastníků a komunistických proletářů bez vlastnictví, kteří *oslabují a rozřeďují vědomí naprostého protikladu mezi komunismem a dosavadním světovým řádem* nebo dokonce *dávají buržoám příležitost, aby se s pomocí svého filantropického blouznění pro jistotu přiblížili komunistům*.³⁵

Z hlediska politické angažovanosti klasiků lze v komunistickém období vydělit tři etapy. První etapu začínající krátce před polovinou 40. let 19. století a trvající do roku 1848 – v ní jsou navázány těsné kontakty se Svazem komunistů, kdy se Marx s Engelsem stávají jeho hlavními ideology. Z intelektuálního hlediska je tato etapa nesmírně plodná, jsou v ní vypracovány všechny základní principy nové metody poznávání i teze dosaženého poznání, v teoretické rovině má klíčový význam *Úvod ke Kritice Hegelovy filosofie práva* (1843/1844), *Kriticko-filosofické rukopisy* (duben–srpen 1844), *Teze o Feuerbachovi* (1845) a za vyvrcholení této etapy můžeme pokládat *Manifest komunistické strany* (prosinec 1847). Druhou etapu tvoří revoluční euforie roku 1848 a následný revolučně-romantický radikalismus, který vydržel do začátku 50. let. Zklamání z nepodařených revolucí bylo velké, objevují se ještě proroctví končící spíše tragicky.³⁶ Poté nastupuje třetí etapa spočívající v práci na dotváření teorie vědeckého socialismu. Marx s Engelsem působí jako přední teoretici I. Internacionály, angažují se v dělnickém hnutí a čekají na zhroucení kapitalismu, které se oproti dřívějším předpokladům opozdilo. Občas je přepadaly pochyby, zda krize kapitalismu, které přicházely a odcházely, skutečně povedou k revoluční změně. Marx se potýkal se značnými finančními těžkostmi, bez pomoci Engelse by nemohl tvořit. V intelektuální oblasti je vrcholem tohoto období *Kapitál* (1. díl vydán roku 1867), který demonstroval prioritní význam přikládany ekonomice. Ve sféře politiky už klasické marxismu zaujímají mnohem opatrnější přístup. Po povstání Pařížské komuny (1871) Marx netoužil, třebaže po podepsání příměří Francouzů s Prusky se domníval, že Francie může být zachráněna, pokud pochopí, že k vedení revoluční války jsou nutná revoluční opatření a revoluční energie.³⁷ Pařížská komuna byla jediným historickým výtvozem, který za Marxova a Engelsova života uskutečnil pokus o beztrždní

³⁵ MARX, Karel: Německá ideologie. I Rheinische Jahrbücher aneb Philosophie pravého socialismu. A. „Komunismus, socialismus, humanismus“. *Rheinische Jahrbücher*, 1, s. 167nn (1845). Viz <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1845/011845/ch03c.html#s468a>; cit. dne 25. 2. 2021.

³⁶ *Tuším, že naše strana – poněvadž všechny ostatní strany budou bezradné a nemohoucí – bude jednoho krásného dne nucena chopit se vlády, aby nakonec přece jen provedla věci, které nejsou přímo v našem, ale ve všeobecně revolučním a specificky maloburžoazním zájmu; a při této příležitosti pak budeme – vystaveni tlaku proletářské lidové masy a vázání svými vlastními tištěnými výroky a plány, které byly více méně chybně vykládány a ve stranickém boji více méně vášnivě vyzdvihovány – nuceni provádět komunistické experimenty a skoky, o nichž sami nejlépe víme, jak jsou nevhodné. Přitom pak ztratíme hlavu – doufáme, že jen fyzicky – nastoupí reakce, a dříve než bude svět s to vynést nad něčím takovým svůj historický soud, budeme platit nejen za bestie, což by bylo jedno, ale také za hlupáky, a to je mnohem horší.* Engels Weydemeyerovi (Manchester 12. 4. 1853). In: MARX, Karl – ENGELS, Bedřich: *Výbrané dopisy*, 1. Praha 1980, s. 175.

³⁷ Marx an Lafargue, 4. 2. 1871. In: HOSFELD, Rolf: *Karl Marx : Životopis intelektuála*. Praha – Litomyšl 2013, s. 210.

společnost,³⁸ byť trvala jen chvíli a byla utopena v krvi, když mezi sedmi až dvaceti tisíci komunardů padlo v bojích či bylo popraveno. Spis, zveřejněný jako prohlášení generální rady 1. Internacionály, sepsal Marx.³⁹

Od kritického idealismu k dialektickému materialismu

Marxova metoda zkoumání světa, filosofie, se vyvíjela vcelku přirozeně v závislosti na tom, co bylo v centru filosofovy pozornosti, tedy na své ontologii. V kriticko-idealistickém období bylo pro Marxe, stejně jako pro jeho mladohegelíánské soupeřníky, samotným Činem kritické nasvícení skutečnosti. Tím ovšem nebyla myšlena jen nějaká konkrétní kritika kohosi a čehosi, ale především racionální rozbor vztahů a pojmů, tehdy přirozeně v duchu a jazyku tehdejšího vzoru mladých intelektuálů – Hegela. O takových činech, kritice, se věřilo, že může společnost významně posunout vpřed.⁴⁰ Marxův ostrý rozum se kriticky zmocňoval problémů a ukazoval absurdity, ke kterým vedou názory jeho odpůrců či příznivců starých pořádků.⁴¹ Hegelova metoda, k níž se mladohegelíáni hlásili, pomocí dialektiky, jednoty i rozporů protikladů vysvětlovala celý svět. Hegelův věčně a stále k vyšší kvalitě se vyvíjející světový duch – světový rozum, jehož vyšší stavy byly sebeuvědomovány zde na zemi v myšlení intelektuálů, dával křídla jejich nadějím a snům o lepší společnosti.⁴² Už v této etapě si Marx všímá vazby mezi různými strukturami společnosti, pozdějším jazykem řečeno mezi *základnou a nadstavbou*, byť v této etapě nelze říci, že by za prvořadou důležitost přikládal práci v *základně*. Filosofova rozumu bylo naopak nejvíce třeba ve sféře *falešného vědomí*.⁴³ Marx učinil radikální závěr: Německé poměry, ve

³⁸ Komuna odpustila maloburžoazii dluhy, zavedla bezplatné vzdělávání ve školách pro chlapce i dívky, zakázala noční práci v pekařstvích, oddělila stát a církev, zabavila podniky a závody, jejichž majitelé uprchli, vytvářela společnost s nezcizitelným společným kapitálem a dělnickou samosprávou, zavedla princip volení i odvolávání státních úředníků a zrušila rozdělení moci, které vyzdvihoval Marx. Francie se po vzoru Paříže měla stát federací samosprávných obcí. Tamtéž, s. 214.

³⁹ *Paříž dělníků a jejich Komuna bude věčně slavena jako zářná předzvěst nové společnosti. Její mučedníci navždy zůstanou ve velkém srdci dělnické třídy. Její vrahy už nyní dějiny přibily na pranýř, a ani všechny modlitby jejich kněžůůrů nepomohou k tomu, aby byli spaseni.* Tamtéž, s. 216.

⁴⁰ To také v podmínkách, kdy nebyly samozřejmé některé liberální svobody, platilo. Marxovo vykázaní nejprve z území Německa a poté i z Francie dokázalo, že jeho doba měla vyřčené slovo skutečně ve velké účte, byť ta se často projevovala jako strach bezprostředně ústící do razantní sankce.

⁴¹ V debatách o svobodě tisku například Marx vznesl otázku: *Tedy především, kdo bude udělovat koncesí? Kant by byl neudělil Fichtovi koncesí filosofa, Ptolemaios by byl neudělil Koperníkovi koncesí astronoma, Bernhard de Clairvaux by byl odepřel Lutherovi teologickou koncesí.* MARX, Karel: *Debaty o svobodě tisku* /duben 1942/. In: MARX, K. – ENGELS, B.: *Spisy*, 1, s. 91.

⁴² Nadšeným idealistou, pokládajícím světového ducha za hybnou sílu vývoje, byl zpočátku i Bedřich Engels. Absolutno bylo podle něj jednotou přírody a ducha v ideji, v obhajobě Hegelova přístupu proti Schellingovi vysvětloval: *Onu mohutnou dialektiku, onu vnitřní, hybnou sílu, jež, jako by byla zlým svědomím jejich nedokonalosti a jednostrannosti, žene jednotlivá myšlenková určení vpřed, k stále novému vývoji a obrození, až konečně jako absolutní idea povstanou naposled z hrobu negace v nepomíjející, neposkvrněné nádheře, nedokázal Schelling jinak vymezit než jako sebevědomí jednotlivých kategorií, zatímco je přece sebevědomím obecného, myšlení, ideje.* CORNU, Auguste: *Karel Marx, Bedřich Engels*. Praha 1963, s. 331.

⁴³ Zvláště Němci měli podle Marxe zřejmě touto méně hmatatelnou a viditelnou strukturou svázání vědomí více než jini: *Němci vůbec mají sklon k sentimentalitě a exaltaci, rádi se vznášejí v oblacích. Je proto potěšitelné, demonstruje-li jim někdo velkou otázku ideje z drsného, reálného, z nejbližšího okolí odvozeného ze stanoviska. Němci jsou od přírody lidé ze všech neposlušnější, nepoddanější a nejuctivější. Ze samé úcty k idejím tyto ideje neuskutečňují. Zasvěcují jim modlářský kult, ale nekultivují je.* MARX, Karel: *Debaty o svobodě tisku* (napsáno duben 1842, vyšlo *Rheinische Zeitung* v květnu t. r.). In: MARX, K. – ENGELS, B.: *Spisy*, 1, s. 87.

všech svých sférách, musí být vyvráceny, zničeny.⁴⁴ Podstatným patosem kritiky mělo být rozhořčení, její podstatnou prací odhodlání. Klíčové bylo vylíčit tlak všech sociálních sfér na sebe navzájem, všeobecné nečinné rozladění i omezenost, která sama sebe současně uznává i zneuznává. To vše *zasazeno do rámce vládního systému, který žije jen z toho, že udržuje všechny ubohosti, a sám není nic jiného než vládnoucí ubohost*.⁴⁵

V přechodné fázi od idealismu k materialismu se Marx a Engels rozcházejí s mladohegelíanskými souputníky. Ti buď politicky směřují k anarchismu a myšlenkově křísí Fichteho vůli jedince, jako Bruno Bauer, nebo komunismus a jakýkoliv jiný - ismus odmítají z obecněji formulovaných pohnutek, komunismus si vykládají jako boj proti sobectví, doufají v uskutečnění sociální reformy osvětou, klíčovou metou se pro ně stává humanismus.⁴⁶ V článku z roku 1843⁴⁷ Engels obhajuje komunismus jako výraz vývoje myšlení, v Německu speciálně filosofie, důsledné a nutné pokračování její radikální formy, jejímž důsledkem byl republikanismus a ateismus. Chválí dílo Proudhonovo *Co je to vlastnictví?* – i s jeho jasnou odpovědí – *vlastnictví je krádež*, věří, že v Německu se rozšíří práci Weitlingovu.⁴⁸ Společně s Mosesem Hessem věří, že mezi německými intelektuály se brzy rozvine komunistické hnutí.⁴⁹ Komunismus vidí jako nutný důsledek myšlenkového vývoje v různých zemích, probíhajícího ještě nezávisle,⁵⁰ ale intelektuálně a morálně těžčího z velice bohatých a různorodých zdrojů – od Babeufa přes Saint-Simona a Fouriera až po Cabeta a Proudhona ve Francii, v Německu pak jako nutný vývoj myšlení od Kanta přes Fichta k Hegelovi a mladohegelíánům.⁵¹ Stejně jako Marx v té době považuje soukromé vlastnictví za určující ráz měšťácké společnosti.

Komunismus se jeví jako kolektivní vědomí lidstva, ke kterému západní svět postupně dospívá jako nutnému důsledku intelektuálního a etického vývoje, který bude v každé zemi postupovat různým tempem a nejspíš bude mít i poněkud pestrobarevný charakter, tak jak různorodě působí i nejrůznější teoretici a praktici komunismu. Článek dokumentuje, že Engels dospěl ke komunismu ještě na idealistickém základě, respektive jiném než dialekticko-historicko-materialistickém. *Intelektuální a etický vývoj lidstva* jistě nelze ztožňovat s pozdějšími pnutími v základně společnosti, na druhou stranu je ani nevylučuje

⁴⁴ *Válku německým poměrům! Ovšemže! Jsou pod úrovní dějin, jsou pod vši kritiku, ale přesto zůstávají předmětem kritiky, jako zločinec, který stojí pod úrovní lidskosti, zůstává předmětem katovým. V boji s nimi není kritika vášní hlavy, je hlavou vášně. Není anatomickým nožem, je zbraní. Její předmět je jejím nepřítelem, kterého nechce vyvrátit, nýbrž zničit. Neboť duch oněch poměrů je už vyvrácen. Samy o sobě nestojí tyto poměry za přemýšlení, ony jen existují jako něco opovrženého a opovrhovaného. Kritika si už nepotřebuje vyjasňovat svůj poměr k tomuto předmětu, protože je jí jasno, na čem je.* MARX, K.: Úvod. In: Tamtéž, s. 403.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Na otázku Étienna Cabeta, zda je komunistou, Arnold Ruge odpověděl: *Tato praktická otázka humanismu je nám tak vzdálena, že jsme si ji ani nekladli, říkáme 'my' jménem filosofické a politické opozice. V principu jsme však s Vámi zajedno, prohlašujeme jako Vy skutečného člověka za princip a účel společnosti, ale ještě nám není jasný způsob, jakým by měla být společnost k tomuto účelu ustavena. Nemůžeme prozatím dělat nic jiného, než aby byl každý jako jednotlivec humánní. Někáká teorie, jak by bylo možno všechno rázem humanizovat, nám ještě zcela chybí.* RUGE, Arnold: *Zwei Jahre in Paris I/1846*. In: CORNU, A.: Karel Marx, s. 503.

⁴⁷ Článek *Úspěchy hnutí za sociální reformu na kontinentě*, vyšel v listopadu 1843 v ústředním listu owenistů *The New Moral World*. Tamtéž, s. 556–557.

⁴⁸ Tamtéž, s. 559.

⁴⁹ *Němci jsou filosofický národ a nevzdají se a nemohou se vzdát komunismu, jakmile spočívá na zdravých filosofických principech – zvláště byl-li odvozen jako nevyhnutelný závěr z jejich vlastní filosofie.* Tamtéž, s. 560.

⁵⁰ Tamtéž, s. 561.

⁵¹ Tamtéž.

a ani nevylučuje, že jimi bude podmíněn. V každém případě v onom článku se *intelektuální a etický vývoj lidstva* jeví jako samostatný a svébytný hybatel pokroku lidstva a bez pochyby připomíná Hegelova absolutního ducha. Otevřenost k různým variantám komunismu a k různým specifikám různých zemí ale toto pojetí zásadně odlišuje od pojetí, které Marx s Engelsem zaujali již krátce poté, v již dialektiko-historicko-materialistické fázi svého myšlení.

V letech 1844 až 1845 došlo ke gnozeologickému přelomu, který proběhl jen s malým zpožděním za ontologickým přelomem. V *Tezích o Feurbachovi* (1845) Marx předkládá základní rysy historického materialismu, který má být alternativou k *metafyzickému materialismu* Feurbachově. Nový *historický materialismus* musí předmět, smyslovost, skutečnost pojímat nejen ve formě objektů čili nazírání, ale i jako lidskou smyslovou činnost, praxi. Feurbacha Marx kritizuje v řadě bodů vyjadřujících gnozeologické-metodologické principy, které mají závažné společenské implikace: Společenský život je v podstatě praktický, všechna mystéria, která svádějí teorii k mysticismu, jsou racionálně řešena lidskou praxí a chápáním této praxe. Marxových jedenáct tezí je třeba chápat jako principy, kterých se nová metoda uchopování reality má držet, poslední dva ale představují její vlastní účel: změnit svět,⁵² a to směrem k *lidské společnosti*.⁵³ Třetí bod konstatuje možnost měnit lidi na základě změny okolností a podmínek, zdůrazňuje revoluční praxi.

Jaký je *důkaz pravdivosti*? To, že se lidé, jejich vztahy i hodnoty mění na základě historického vývoje, je zřejmá pravda, ale jde nějakou záměrnou „revoluční praxí“ v průběhu třeba jedné generace změnit lidi či dokonce celé lidstvo žádoucím směrem? U filosofie-metodologie, jedním z jejíchž bodů je lidská praxe, bychom si museli správně počkat až na výsledky této praxe. Marx chtěl zřejmě podrobit dialektiko-historické metodě analýzu nejdůležitějších sfér lidské společnosti, jako je právo, politika či morálka, provést ji alespoň v teoretické rovině. Nakonec skutečně důkladné teoretické „odmytologizování“ provedl pouze v případě buržoazní politické ekonomie a plodem této práce byl *Kapitál*. Přes řadu důkladných analýz nejrůznějších společenských událostí, jevů a procesů (např. v Engelsevě *Postavení dělnické třídy v Anglii*) perspektiva komunismu na zhrouteném, vyčerpaném kapitalismu zůstávala ideou, která stejně tak jako u všech starších druhů komunismu byla především etickým imperativem, jehož naplnění bylo především věcí víry či vůle.

Marxův a Engelsův nejproslulejší text, *Manifest komunistické strany*,⁵⁴ je dalším klíčovým příkladem nové metodologie: představuje konkretizaci Marxových představ o plynutí dějin, v němž ústřední roli hybatelů hrají na jedné straně ekonomická základna kapitalismu a na straně druhé dvě hlavní a protikladné třídy, které kapitalismus porodil; je zobrazena prozatím triumfující a vpravdě revoluční role buržoazie, která ničí feudální poměry a ve své honbě za profitem nemůže existovat jinak, než když neustále revolucionizuje výrobní nástroje, současně tedy výrobní vztahy, současně tedy všechny společenské vztahy⁵⁵ ale

⁵² Filosofové svět jen různě *vykládali*, jde však o to jej *změnit*. MARX, Karel: *Teze o Feurbachovi* (1845). Online, cit. 28. 8. 2020 dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1845/teze-feuerbachovi.htm>.

⁵³ *Stanovisko starého materialismu je „občanská“ společnost, stanovisko nového materialismu je lidská společnost čili zespolečenštěné lidstvo*. Tamtéž.

⁵⁴ Jednomyslně přijatý komunisty nejrůznějších národností v prosinci roku 1847 jako oficiální program Svazu komunistů. LEßNER, Friedrich: *Erinnerungen eines Arbeiters an Karl Marx*. In: *Erinnerungen an Karl Marx*. Berlin 1953, s. 174.

⁵⁵ *Čítanka marxistické filozofie*, 1: K. Marx, F. Engels. Bratislava 1963, s. 17.

*podobá se kouzelníkovi, neschopnému nadále opanovat tajemné síly, které vyvolal,*⁵⁶ a dosud slabý, málo organizovaný, ale stále silící proletariát, který bude hrobařem buržoazie. Po vítězné komunistické revoluci, která bude *nejradikálnějším zúčtováním* s vlastnickými vztahy,⁵⁷ se proletariát stane panující třídou, vydobude demokracii, postupně vyrve buržoazii všechny kapitál, soustředí všechny nástroje v rukou státu a co nejrychleji zvětší množství výrobních sil. Je možné zachytit jen lehký stín váhání nad tím, jak bude fungovat toto zavádění komunismu z politické sféry do ekonomiky,⁵⁸ neboť Marx musel vědět, že i proletář, byť chápající svou světodějnou úlohu a zcela správně teoreticky i prakticky poznávající skutečnost světa i sám sebe, je přece stále jen člověkem ze staré éry. V *Manifestu* již také předkládá soubor opatření, která bude po komunistických revolucích *téměř všeobecně možné* využít v nejvyspělejších zemích.⁵⁹

Třídní boj se stal významným prvkem cesty ke komunismu, kromě jeho role v oblasti ekonomických bojů je jeho význam třeba chápat i v rovině emancipačně-etické jako výraz ideologické nezávislosti nové třídy na *falešném vědomí* staré společnosti.⁶⁰ Třídní boj byl v dialekticko-historickém materialismu osvětlen jako ústřední vztah ve společnosti, a to nejen kapitalistické, ale i všech předcházejících *vykořisťovatelských* společenských formacích. Tento třídní boj, probíhající v politické rovině, byl jen výrazem, epifenomémem mnohem podstatnějších skutečností, které se odehrávají v rovině ekonomické základny, kdy jedna třída je vykořisťována, a druhá ji vykořisťuje. Marxův a Engelsův rozklad dějinných epoch na boj vykořisťovatelů a vykořisťovaných sice historii ubral na kráse,⁶¹ odstranil z ní posvátnou auru panovníků, dobyvatelů, hrdinů, zato soustředil pozornost na struktury, které nepochybně v historii existovaly a existují, na třídy, které podmiňují postavení a životní úděl jedinců. Nikoliv štěstí, jen výjimečně nějaké zvláštní schopnosti, ale struktury, tedy hlavně ty ekonomické, do kterých se lidé rodí nebo se v nich většinou nikoliv vlastní zásluhou ocitají, předurčují celé jejich životy a to, zda vůbec budou moci žít jako lidé a jaký budou mít přístup k hodnotám, materiálním, intelektuálním i kulturním, které naakumulovaly předcházející generace.

⁵⁶ Tamtéž, s. 19.

⁵⁷ Tamtéž, s. 32.

⁵⁸ *Pravda, to se může zpočátku stát jen despotickými zásahy do vlastnického práva a do buržoazních výrobních vztahů, tedy opatřeními, která se zdají hospodářsky nedostatečnými a neudržitelnými, které však v průběhu hnutí přerostou samy sebe a jsou nevyhnutelná jako prostředek na dosažení převratu v celém způsobu výroby. Pravda, tato opatření budou v různých zemích různá.* Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Proletář se stává předvojem lidstva, který, třebaš nevzdělaný a v jednotlivých individualitách proletářů trpící nespočetem obyčejných lidských nedokonalostí i špatností, je *objektivně* připraven tento úkol splnit lépe než všechny ostatní vrstvy tehdejší společnosti, i ty nevzdělanější či nejvznešenější. Jeho *praktický* život, jeho *praktické* postavení ve společnosti mu dává vyšší typ poznání, než je teoretické a z valné části mysticismem zastřené vědomí vyšších vrstev, samozřejmě jen pod podmínkou, že proletáři budou mít správné třídní uvědomění a zcela se odstříhnou od „falešného vědomí“ buržoazní či dokonce ještě částečně feudální společnosti. Odstřížení proletáře od *falešného vědomí* buržoazní společnosti, což nejlépe zajistilo jeho přihlášení k Marxově a Engelsově teorii třídního boje, proletářům život neusnadnilo: marxistický komunismus, který byl ateistický a důsledně internacionalistický, je odcizoval od jejich přirozeného etnického a náboženského prostředí, vyšší vrstvy společnosti, které měly nejvyšší *sklon k mysticismu*, se od komunistů-ateistů-materialistů odvracely. Na druhou stranu marxistický komunismus proletáře, kteří mu zachovali věrnost, zocelil. Třídní boj také nebyl žádný Marxův vynález, viděl ho v realitě a s obdivem o jeho aktech hovořil ještě dříve, než jeho filosofie dostala pevné obrysy.

⁶¹ Marxova vzorová analýza třídních vztahů a bojů ve Francii, která se objevuje v jeho *18. brumairu Ludvíka Bonaparta*, je ovšem barvitým i vášnivým textem. MARX, Karel: *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta* (vyšlo poprvé v květnu 1852). In: MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: *Vybrané spisy v pěti svazcích*, 2. Praha 1977, s. 255–357.

Marx uznával, že v minulosti bylo nutné, aby jedna třída žila na úkor druhé, jedna tvořila ve sféře nadstavby a druhá ji živila a zabezpečovala základními materiálními prostředky. Relativním nadbytkem ovšem mohla být zabezpečena jen hrstka. O své současnosti se domníval, že již nastal čas, aby jako člověk, který se sebe-realizuje, mohl žít každý. Do rámce historického materialismu přirozeně patří zkoumání veškerých souvislostí mezi *materií* – vynálezy, stroji, technikou apod. – a vztahy lidí⁶² nebo, jak je Marx s Engelsem nazývali v *Německé ideologii*, styky.

Latentní idealismus a kontinuita kriticismu

Dialekticko-historicko-materialistická fáze Marxova myšlení se tematicky zabývá v zásadě stejným problémem jako jeho fáze idealisticko-kritická, je specifickou formou její konkretizace. Za kompas, který ukazuje Marxovo myšlenkové směřování, poslouží již Marxova doktorská práce,⁶³ kde na pozadí výzkumu názorů řeckých filosofických škol epikurejců, stoiků a skeptiků zkoumal vztah filosofie ke světu a upřednostnil jako vyšší ideovou a mravní pozici názory ateisty Epikura jak proti povrchnímu náboženskému a moralizujícímu filosofování Plútarcha, tak proti materialistickému deterministovi Démokritovi, kterého postoj Epikurův převyšuje zase ve víře ve svobodu, kterou disponuje základní prvek hmoty, atom, který je současně živý a uvědomělý.⁶⁴ Marx formuloval zákonitost vztahu mezi filosofií a světem, kterou můžeme chápat jako hlubší odůvodnění toho, oč chtěl usilovat svým dílem. Filosofie, která se rozšířila ve svět, se obrací proti zjevnému světu. Filosofie se pak stává abstraktní totalitou a svět iracionálním.⁶⁵ V dějinách světa podle Marxe nastávají okamžiky, kdy konkrétní stav světa odpovídá rozumu, a filosofie se tak stává konkrétní totalitou, ale tato jednota se jindy narušuje roztržkou mezi rozumným a skutečným.⁶⁶

Pokud bychom za tuto filosofii dosadili pozdější Marxovu teorii dějin, pochopíme, proč sama sebe mohla vyhlásit za jediný oprávněný *vědecký světový názor* na dějiny a společnost, když koneckonců rolí filosofie – pravdy je formulovat tuto pravdu pro svět, a rolí světa je pak tuto pravdu *pochopit, uvědomit si* ji. Pokud si za Epikura dosadíme pozdějšího Marxe, vidíme jedince věřícího v lidskou svobodu a bojujícího za ni, ale současně materialistu, kterému jde o uskutečnění této svobody zde, na reálné, materiální zemi pro reálné, materiální lidské bytosti, a ne o svobodu abstraktní, hlásanou Plútarchy, zaměňujícími svět fantazií, fikcí, mýtů, dogmat za svět skutečný, lidský, žitý.

⁶² Když jsem si znovu přečetl technologicko-historické výpisky, dospěl jsem k názoru, že kromě vynálezu střelného prachu, kompasu a knihtisku – těchto nutných předpokladů buržoazního vývoje – jsou tu od 16. až do poloviny 18. století, tedy období, kdy se z řemesla vyvíjela manufaktura až po vlastní velký průmysl, dvě materiální základy, na nichž se uvnitř manufaktury připravoval strojní průmysl, totiž *hodiny a mlýn* (nejprve mlýn na obilí, a to vodní mlýn), oboji dochované ze starověku. (Vodní mlýn se dostal za časů Julia Caesara do Říma z Malé Asie.). Marx Engelsovi (Londýn, 28. ledna 1863). In: MARX, K. – ENGELS, B.: Vybrané dopisy, 1, s. 328.

⁶³ Marxovy práce na ní započaly v průběhu léta roku 1839.

⁶⁴ CORNU, A.: Karel Marx, s. 183–184.

⁶⁵ Jako jsou ve filosofii uzlové body, které se samy v sobě povznášejí ke konkretci, shrnují abstraktní principy v jedinou totalitu, a tak přerušují pokračování přímky, tak jsou i momenty, v nichž obrací filosofie svůj zrak do vnějšího světa, a nikoliv již jako vnímající, nýbrž jako praktická osoba spřádá intriky se světem [...] Tak se obrací filosofie, která se rozšířila ve svět, proti jevícimu se světu [...] Svět je nyní rozpolcen a vykročil tvář v tvář filosofii, jež je v sobě totální. Jev činnosti této filosofie je tím také rozpolcený a protikladný; její objektivní všeobecnost se převrací v subjektivní formy jednotlivého vědomí, v nichž je živá. Tamtéž, s. 187.

⁶⁶ Tamtéž.

První fáze Marxova díla, kdy je kritickým idealistou s důrazem na filosofii činu, jak to bylo typické pro mladohegeliany, můžeme chápat jako hledání pravdy – filosofie – vědy pro skutečnost světa, přesněji pro změnu této skutečnosti, zatímco období po zformulování základních stavebních kamenů této nové pravdy – filosofie – vědy je obdobím, kdy svět musí „pochopit“, „uvědomit si“ tuto pravdu a kdy nastane jednota vědění a skutečnosti. To přirozeně neodvisí od stavu uvědomění a pochopení toho kterého jednotlivého individua, jehož myšlení koneckonců určují daleko významnější struktury, které jeho individuální mysl odráží. O správné uvědomění světa usiluje v první fázi filosof, který na jeho základě formuluje teorii a praxi, o jejíž pochopení a realizaci světem jde zase ve druhé fázi.

Marx význam filosofie chápal zcela filosoficky, v jejím totálním významu jako nástroj poznání pravdy pro lidstvo, tak jak to ostatně chápal i sám autor vlastní gigantické filosofické konstrukce, ke kterému vzhlížela většina tehdejších mladých intelektuálů, Georg Friedrich Wilhelm Hegel. Gnozeologické určení významu filosofie u Hegela ale nejen připouštělo, ale přímo vyžadovalo, aby ontologickým naplněním této filosofie-pravdy bylo sebeuvědomění světového ducha v jakémisi souhrnu intelektuální činnosti celého lidstva. Vědecký socialismus a komunismus Marxe a Engelse zato vedl ideologickou válku nejen proti všem filosofiím, teoriím a názorům nejen „třídního nepřítele“, ale i celému vějíři socialistických a komunistických učením, které se do jeho „vědecké pravdy“ nevešly. Možná za obavami z přespřelíšného fantazírování mohla být i Marxova bezprostřední zkušenost s některými „fantastickými“ koncepcemi komunismu, jako byla ta vytvořená Mosesem Hessem, který se stal komunistou dříve než Marx a paralelně s Marxem promýšlel mnohé otázky. Hess, kterému se říkalo *komunistický rabín*, ale třídní boj neviděl.⁶⁷

Spojujícím článkem dialektiko-historického období s kriticko-idealistickým je i samotný princip *třídního boje* či jednoduše *boje*, který byl vyhlášenou metodou, jak provést revoluci. Nejednalo se jen o konstataci a postulaci ve světě skutečně jednoho ze základních principů, ostatně právě Marxův *třídní boj* ve společnosti i Darwinův *boj druhů o přežití* v přírodě můžeme chápat jako dobové intelektuální konkretizace Hegelovy dialektiky, která předtím ovládla filosofii, ke které se Marx na rozdíl od Darwina přímo hlásil, tedy o konstataci empirické zkušenosti velmi významného a takřka všudypřítomného procesu, ale boj v Marxově smyslu, boj spojený s revolucí směřující ke komunismu měl zcela specifické poslání: zcela proměnit svět, byl onou dialektickou *negací negace*, po níž proletariát zruší třídní rozdíly a nakonec zruší sám sebe jako třídu.

Jakousi sakralizací principu boje končí i Marxova *Bída filosofie*, vyjadřující jeho neochvějnou jistotu, na čem závisí konec kapitalismu.⁶⁸ Je možné a spíše jisté, že vládnoucí vrstvy společnosti rozumí až právě pod nápořem rozpoutaného třídního boje řeči jakýchkoliv požadavků zezdola, v tom byl jistě Marx realista, nicméně je zapotřebí něčím zdůvodnit, že po *komunistické revoluci* před námi vyvstane budova nového řádu, a ne historické zbořeníště. U Marxe tímto zdůvodněním jistě mohla být jediná víra v dějiny, víra v dějinné zákony, v *moudrost dějin*, které prostě k takovému výsledku povedou. Byla za tím i dialektika, která takový kvalitativní skok umožní. Byl za tím i Marxův v zásadě stále

⁶⁷ Hess neviděl ani roli proletariátu: *Větší houf býval za všech dob surový, avšak nikoli na mase, nýbrž na inteligenci se zakládá moc. Zákonodárcem bývá vždy intelektuální láska.* Tamtéž s. 246. Ve své *Evropské triarchii* Hess vycházel z Cieszkowského filosofie činu: *Nemůže-li se filosofie už vrátit k dogmatismu, pak musí, aby dobyla něčeho pozitivního, překonat sama sebe a pokračovat k činu. Filosofie činu se liší od dosavadní filosofie dějin tím, že zatahuje do oblasti spekulace nikoli už pouze minulost a přítomnost, nýbrž s oběma těmito činiteli a vycházejíc z nich budoucnost.* Tamtéž.

⁶⁸ MARX, Karel: *Bída filosofie* (1847). In: MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: *Spisy*, 4. Praha 1958, s. 196.

filosofický přístup k realitě. Marx byl myslitelem, který v zásadních věcech znal jen dvě polohy – pravdu a lež; skutečnost a mystifikaci – to byl důležitý vzorec jeho myšlení, který jsme viděli již v dodatku k jeho doktorské práci: abstraktní totalita filosofie a iracionalista skutečného světa – je to svět, který musí filosofickou (filosofovou) pravdu pochopit.

Revoluce, násilné svržení dosavadního společenského řádu, které je součástí dialekticko-historického Marxe, je novou, radikálnější formou kritiky kriticko-idealistického Marxe. I samotné vyhlášení takového záměru, jak je to provedeno v závěru *Manifestu komunistické strany* (1847/1848), je v tehdejších společenských podmínkách Čínem. Naděje, že tyto revoluční aktivity vskutku přinesou komunismus, ale vyplývá z *důvěry v historii*, z důvěry v dialektickou negaci negace. Jistěže Marx dialektiku mohl chápat čistě „materiálně“, tedy že ji „viděl“ v reálné přírodě, společnosti apod., ale ve skoku do komunistické společnosti provedeném revolucí, ji mohl „vidět“ jen ex ante, tedy musel v ní věřit, neboť žádný dosavadní skok do komunistické společnosti v dějinách tehdy ještě nenastal.

Většinu „fantazii“ svých současníků i předchůdců o budoucím komunismu⁶⁹ Marx odmítal jako nepatřičných, neboť vyrostly jen z omezené historické a psychologické perspektivy jejich autorů, což se zřejmě nevztahovalo na teorii samotného Marxe. Proč? To je rozpor, který Marx nevysvětlil. Marxova vize komunismu je pozoruhodně chudá na úvahy týkající se psychologie, sociologie a politiky budoucí společnosti. Jelikož myšlenka komunismu původně přichází ze sféry etiky – Svaz spravedlivých, jak se původně jmenoval Svaz komunistů, se před Marxovým a Engelsovým příchodem otevřeně hlásil ke křesťanství –, zdálo by se přirozené, že při udržení takové etické společnosti bude muset být mimořádný důraz kladen na výchovu a vzdělání.

⁶⁹ Například dílo francouzského filosofa Étiennea Cabetu do Ikárie (*Cesta a dobrodružství lorda Williama Carisdalla do Ikárie*, 1840). Cabet si získal srdce statisíců čtenářů, když zobrazil Ikárii jako zemi, kde demokraticky volená vláda kontroluje veškerý ekonomický, ale i sociální život. Úspěch knihy podnítil Cabetu k tomu, aby se svou Ikárii pokoušel uskutečnit na malých komunitách v praxi, založil komunitární sociální hnutí, pro které vynalezl i nové slovo – *komunismus*. Cabet spojoval myšlenku komunismu s křesťanstvím. Ve své pětisvazkové knize *Skutečné křesťanství podle Ježíše Krista* (1840) vyslovuje tezi, že království Boží oznámené Ježíšem Kristem nebylo ničím jiným než komunistickou společností (BÉNICHOU, Paul: *Le Sacre de l'écrivain : Doctrines de l'âge romantique*. Paris 1977, s. 402, n. 63). Také v Platónově vizi komunistické společnosti vidíme společnost rozdělenou na dvě základní skupiny – pracující na jedné straně a na strážce a vládce na druhé straně. Platón předpokládá, že obě skupiny se liší povahou své duše vzhledem k nárokům, jaké jsou kladeny na jejich vzdělání, schopnosti a dovednosti (PLATÓN: *Ústava*. Bratislava 1980, 412 D, s. 149). Omezení vlastnictví se ve státě vztahuje především na strážce a vládce. Jejich existence je organizována na základě rovnosti, solidarity a kolektivismu. Potřeby vládců jsou uspokojovány státem, aby se mohli plně věnovat svým funkcím – Platón nezapomněl ani na takové potřeby, jako je jejich ubytování a společné stravování. Později Platón dospívá k názoru, že vlastnická omezení by se měla vztahovat i na třídu pracujících (PLATÓN: *Zákony*. In: LUPTÁK, Milan – PROROK, Vladimír: *Politické ideologie a teorie : Od starověku po rok 1848*. Plzeň 2011, s. 115). Platón věnuje i podstatný prostor výchově: výchovné programy trvají do 20. roku věku, ti nejlepší pak získají možnost dalšího patnáctiletého vzdělání včetně filosofického; ve 35 letech končí teprve jejich teoretické vzdělání, zatímco praktické schopnosti si osvojí až v dalších patnácti letech; teprve pak mohou nastoupit na místa vládců. Tamtéž.

Podrobnějšími představami o budoucí společnosti se zabývali také Marxovi bezprostřední předchůdci, ale i současníci, jako byl Pierre-Joseph Proudhon, Charles Fourier, Robert Owen, Henri de Saint-Simon. Fourier rozpracoval myšlenku, jak transformovat práci do potěšení. Věřil, že existuje dvanáct běžných vášní, které vytvářejí 810 typů charakterů, tedy jeho ideální falangy musejí mít 1 620 osob, počítáme-li muže a ženy dohromady. Volně řízené falangy by řídil světový *omniarcha*, kterého později ve Fourierových představách vystřídal Světový kongres falang. Srov. BEECHER, Jonathan – BIENVENU, Richard (eds.): *The Utopian Vision of Charles Fourier : Selected Texts on Work, Love and Passionate Attraction*. Cambridge 1983, s. 220). Fourier dobovou civilizační výchovu obviňuje z potlačování a deformací schopnosti dítěte a vytváření odporu k práci. Harmonická výchova by měla být orientována na přednost praxe před teorií a využití pobídek vášní, které by bylo opakem donucování a povinnosti. Výchova podle Fouriera je po obživě tou nejdůležitější potřebou člověka.

Marxem a Engelsem provedená transformace komunistické myšlenky ji obohatila o analýzu fungování kapitalistické společnosti a nastolila problém vztahu mezi vědomím společnosti a jejími sociálními a ekonomickými strukturami. V oblasti přechodu ke komunistické společnosti nemohla představit nic jiného než předpoklad, který se ovšem Marxovi a jeho stoupencům jevil jako zákon dějin.

Transformace komunistické ideje z moralizujícího a ke křesťanství se hlásícího směru, který víru nahradil *vědeckými základy a zákony dějin*, ovšem nebyl přijatelný pro každého. Proletariát mohl svrhnout kapitalismus pod jedinou vlajkou – vlajkou Marxovy teorie. Marx svým odporem k dogmatům vytvořil vlastní dogma. Jeho komunismus měl přijít jako *objektivní proces* nezávislý na subjektivních vůlích těch či oněch konkrétních lidí se stejnou nezadržitelností, jako se v 19. století v Evropě, jak to Marx pozoroval a v komunistickém manifestu působivě popsal, šířil kapitalismus. *Fantazie* se zdály příliš subjektivistické a vázány na osobní vlastnosti a psychiku autorů, kteří s nimi přicházeli, víra by podkopala Marxův předpoklad, že komunismus se může realizovat jen při radikálním skoncování s buržoazní a do značné míry ještě feudální nadstavbou tehdejších společností.

Marxův komunismus byl vyobrazen značně strohým způsobem, jeho stoupenci se měli maximálně soustředit na právě probíhající třídní boj, kterému bylo třeba podřídit a obětovat vše. Jen takový boj měl nejvyšší morální hodnotu. Odpor k *nadměrnému fantazírování* vyjadřoval strach, že vyznavači budou odvedeni od splnění světodějného úkolu. Tato strohost ve vyobrazení budoucnosti, třebaže vše se v jejím jménu konalo, se podobala odporu některých náboženství k vyslovování církví neautorizovaných soudů o Bohu, k zákazu opěvovat Boha jinými než posvátnými jazyky, nepřipustnosti vyslovovat Boží jméno, zobrazovat Boha, když pohlednutí do Boží tváře by pozemského smrtelníka hned usmrtilo. Marx se nezabýval psychologií lidí, kteří revoluci provedou, ani psychologickými, sociologickými a politickými otázkami budoucího komunismu, protože v centru jeho filosofie není nějaký konkrétní lidský jedinec, ale *lidská podstata, lidství, skutečný člověk, lidský druh*, a to nikoliv nějaká abstraktní, idealistická podstata, ale podstata naturalistická, materialistická, pozemská, to, co všichni lidé mají společné a co je pro jejich charakteristiku nejpodstatnější, a právě o osvobozování a naplňování tohoto jejich *skutečného* lidství v historii jde.

V textech pojednávajících o „nutném“ přechodu od kapitalismu ke komunismu je nápadný nepoměr mezi extenzivně pojatou analýzou struktur kapitalismu, které jsou ve vztahu rozporů, a stručným vyvrcholení, kterým se tyto rozpory měly vyřešit.⁷⁰ Marxův *Kapitál* (1867), který vytvořil svébytnou alternativu buržoazní politické ekonomie, z celých více než 800 stránek, na nichž Marx důkladně analyzuje ekonomické procesy kapitalismu, jen necelé čtyři stránky věnuje zániku kapitalismu, a to v sedmém oddílu XXIV. kapitoly opatrně nazvané *Dějinná tendence kapitalistické akumulace*. O revoluci, revolučním vědomím či revolučním činu se v něm nemluví, ekonomickou sféru již tehdy Marx nazíral jako svébytně se samopohybující. Zato nacházíme víru v dialektiku: *Avšak kapitalistická výroba plodí s nutností přírodně historického procesu svou vlastní negaci. Je to negace negace.*⁷¹

⁷⁰ V 80. letech 19. století Engels vidí souběžnou tendenci vývoje kapitalismu, *kteří stále naléhavěji vyžaduje přeměnu velkých zespolečenštěných výrobních prostředků ve státní vlastnictví, a revoluční akci proletariátu, jenž se chápe státní moci a mění výrobní prostředky nejprve ve státní vlastnictví. Ale tím ruší sám sebe jako proletariát, tím ruší všechny třídní rozdíly a protiklady, a tím i stát jako stát.* ENGELS, Bedřich: Vývoj socialismu od utopie k vědě (napsáno v polovině července roku 1881). In: MARX, K. – ENGELS, B.: Vybrané spisy, 4, s. 474.

⁷¹ MARX Karel: *Kapitál: Kritika politické ekonomie*, Díl 1, Kniha 1: *Výrobní proces kapitálu*. Praha 1954, s. 804.

Marxovo vyzdvihnutí proletariátu, *rozkladu společnosti*, na piedestal přední společenské třídy ovšem mělo velký etický význam; ti poslední z posledních, služby a sluhové, těžce fyzicky pracující, ti všichni v Marxově teorii získávají novou důstojnost – nejen jako rovní všem vyšším třídám, které v buržoazní a do značné míry také ještě feudální společnosti stály nad nimi a pohrdaly jimi, se najednou stávají nejen *lidmi*, ale dokonce získávají status nejpovolanějších k provedení nejdramatičtějšího skoku lidských dějin.

Marx se již záhy ve své kriticko-idealistické fázi, hlásící se k plné službě filosofie světu, začal zabývat zkoumáním reálných, hmotných vztahů. Nejde mi o to, abych dialekticko-historicko-materialistickou fázi Marxe redukoval na fázi předchozí. Obě fáze se snaží dát do souladu gnozeologii a ontologii, byť v první fázi Marx brzy zjišťuje, že jsou mu rámce Hegelovy filosofie příliš těsné, navíc odhalí rozpory mezi filosofií a skutečností. Ve druhé fázi, v níž je třeba *materiální sílu postavit proti materiální síle*, se dialekticko-historická metoda rodí jaksi přirozeně, byť stojí zcela podřízena hlavnímu cíli, který deklaruje 11. teze o Feurbachovi: změnit svět.⁷² To znamená, že metoda výzkumu světa ve druhé fázi má primárně instrumentalistický charakter, aby splnila cíle, které v zásadě byly již formulovány ve fázi první. Některé Marxovy výroky z období blízkého *epistemologickému zlomu* svědčí o tom, že si uvědomoval hlubokou kontinuitu minulého, současného a budoucího poznání lidstva, bez ohledu na to, zda bylo *idealistické* či *materialistické* povahy: *Neříkáme světu: přestaň bojovat, celý tvůj boj je nesmysl; my ti dáme to pravé bojové heslo. My jen světu ukazujeme, zač vlastně bojuje, a vědomí je věc, kterou si svět musí osvojit, i kdyby nechtěl.*⁷³ Marx věřil, že po reformě vědomí ne pomocí dogmat, ale rozbořenem mystického, sobě samému nejasného vědomí, *se ukáže, že svět už dávno sní o věci, kterou si potřebuje jen uvědomit, aby se jí opravdu zmocnil. Ukáže se, že nejde o to udělat tlustou čáru mezi minulostí a budoucností, nýbrž o uskutečnění myšlenek minulosti. A konečně se ukáže, že lidstvo nezačíná novou práci, nýbrž vědomě uskutečňuje svou starou práci.*⁷⁴ Ve výše uvedeném textu jsem uvedl řadu dokladů o zřejmě nevykořenitelných – a jejich vykořenění by celého Marxe zploštilo a redukovalo – pozůstatcích první, kriticko-idealistické fáze, které nejsou jen jakýmsi „pozůstatky“, ale vlastně mnohé klíčové rysy myšlení této fáze teprve ony vysvětlují a dávají jim skutečný smysl. Bez ohledu na to, jak nakonec šly samy dějiny.

O jakémisi latentním, zřejmě nevykořenitelném spojení „materialistického“ komunismu s idealismem svědčí i skutečnost, jako roli hrála víra při budování komunismu. Jakkoliv je třeba největší opatrnosti při formulování nějakých „zákonů dějin“, nelze považovat za náhodu, že komunismus na sebe v historii často bral rysy připomínající náboženskou víru a takovou nepochybnou víru často také vyžadoval. Oba klasikové odmítali idealistickou filosofii především proto, že tehdejší náboženství, nejviditelnější bašta idealistické představy o světě, bylo apologetikou tehdejšího společenského uspořádání, a právě proto si nepřipouštěli ani stín pochybnosti o tom, že by takové nábožensko-filosoficko-ideologické postoje⁷⁵ snad mohly být součástí proletářského hnutí. Komunismus, i ten po „zvědečtění“, který provedli Marx s Engelsem, obsahoval dva předpoklady, totiž že

⁷² TÝŽ: *Teze o Feurbachovi*. Online, cit. 28. 8. 2020, dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1845/teze-feurbachovi.htm>.

⁷³ Marx, K.: *Dopisy*, s. 369.

⁷⁴ Tamtéž, s. 370.

⁷⁵ *Obžaloby proti komunismu, vznášené z náboženských, filosofických a vůbec ideologických hledisek si nezasluhují obšírnější rozbor.* MARX, Karl – ENGELS, Bedřich: *Manifest komunistické strany*. In: *Čítanka marxistické filozofie*, I: K. Marx, F. Engels. Bratislava 1963, s. 31.

skutečně lidská společnost bez vykořisťování člověka člověkem je vůbec možná a že skutečná, pravá podstata člověka je člověk etický. Na těchto předpokladech nic materialistického najít nemůžeme. Odkud se vzala tato víra? Bezesporu z křesťanství.

Revoluci a komunismus neprováděla „lidská podstata“, ale jednotliví lidé se všemi svými slabostmi a starostmi. Lidé, aby komunismus mohli vytvářet a bojovat za něj, museli mu „věřit“ – „věřit“ v to, že je vůbec možný, „věřit“ v předáky, kteří ho hlásali, „věřit“ v Marxe, Lenina, Stalina. Marx, svým psychologickým založením člověk bouřící se vůči všem pozemským i nebeským autoritám, byl velkou výjimkou. Každá společnost, má-li budit alespoň elementární pocit sounáležitosti mezi lidmi, musí mít tmel, kterým nemůže být jen nějaká „vědecká pravda“ – kdo by jí ostatně rozuměl a kdo ví, zda taková „vědecká pravda“ vůbec existuje?

Závěr

Moderní komunismus je neoddělitelný od učení Karla Marxe, který se ho spolu s Bedřichem Engelsem pokusil postavit na pevnější filosoficko-metodologické základy spočívající na dialektickém a historickém materialismu a takzvaném vědeckém světovém názoru. Marxův filosofický vývoj však byl složitý, původně nebyl ani materialistou a komunismus odmítal jako dogma. Pokusili jsme se ukázat, že Marxova dialekticko-materialistická fáze je s jeho předchozí kriticko-idealistickou fází spojena hlouběji než jen časově-kauzálně či logicky a že i v této fázi svým způsobem, latentně, nepřiznaně pokračuje idealismus a kriticismus, kterými Marx uchopuje realitu, byť na povrchu a s postupujícím časem se Marxův jazyk stále více „povědečtuje“, konkretizuje (do sféry ekonomie), Marx se hlásí k dialektickému a historickému materialismu a s většinou svých souputníků i učitelů z mladšího období se leckdy velmi ostře rozchází. Tento stav jsme nazvali implicitní přítomností kriticko-idealistické fáze ve fázi dialekticko-historicko-materialistické.

Marxovým i Engelsovým přičiněním ideály komunismu, které po staletí zůstávaly skrytě přítomné v evropské kultuře, byly artikulovány v nejtěsnější souvislosti s křesťanstvím, leckdy odvozovány přímo z něho, a jen ve výjimečných situacích probublávaly na povrch či se dokonce stávaly „materiální silou“ dějin, byly postaveny na základ nové filosofie – vědy, která sama sebe označovala za vědecký světový názor. Tato transformace komunistického ideálu ve vědu měla dalekosáhlé následky pro další charakter komunistického hnutí a je nespíš nejdůležitějším příspěvkem Marxe a Engelse nejen k dějinám myšlení, ale i ke skutečným, hmatatelným a žitým lidským dějinám. Na rozdíl od většiny jiných filosofů se Marxovo dílo a „vědecký světový názor“ vskutku staly návodem k postavení ke kapitalismu alternativního světa.

Bibliografie

Internetové zdroje

- BOGDANOV, Alexander A.: *A Short Course of Economic Science* (rus. orig. *Kratkij kurs ekonomičeskoj nauki* 1899, angl. 1923). Chapter X. Socially Organized Society: Socialist Society, On-line, cit. 24. 2. 2021 dostupné na <https://www.marxists.org/archive/bogdanov/1919/socialism.htm>.
- LIMONOV, Eduard: *Drugaja Rassia* (2015). *Predislovije. I have a dream...* On-line, cit. 24. 2. 2021 dostupné na <https://www.litres.ru/eduard-limonov/drugaya-rossiya/chitat-onlayn/>.
- NIKIŠOV, Serafim Ivanovič: Lenin o bogostroitelstve i bogoiskatelstve. *Nauka i religia* 4, 1979. On-line, cit. 24. 2. 2021 dostupné na <http://www.etheroneph.com/antireligiya/199-lenin-o-bogostroitelstve-i-bogoiskatelstve.html>.

- MARX Karel: Německá ideologie. I Rheinische Jahrbücher aneb Filosofie pravého socialismu. A. „Komunismus, socialismus, humanismus“. *Rheinische Jahrbücher*, 1, 1845. On-line, cit. 24. 2. 2021 dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1845/011845/ch03c.html#s468a>.
- MARX, Karel: *Teze o Feurbachovi* (1845). Online, cit. 28. 8. 2020 dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1845/teze-feuerbachovi.htm>.

Literatura

- ADORNO, Theodor W. – HORKHEIMER Max: *Dialektika osvícenství : Filosofické fragmenty*. Praha 2009.
- BEECHER, Jonathan – BIENVENU, Richard (eds.): *The Utopian Vision of Charles Fourier Selected Texts on Work, Love and Passionate Attraction*. Columbia, Mo. 1983.
- BÉNICHOU, Paul: *Le Sacre de l'écrivain : Doctrines de l'âge romantique*. Paris 1977.
- BITTEL, Karel: *Karel Marx jako novinář*. Praha 1954.
- CORNU, Auguste: *Karel Marx, Bedřich Engels*. Praha 1963.
- Čítanka marxistickej filozofie, I: K. Marx, F. Engels. Bratislava 1963.
- Erinnerungen an Karl Marx*. Berlin 1953.
- FROMM, Erich: *Obraz člověka u Marxe*. Brno 2004.
- HOSFELD, Rolf: *Karl Marx : Životopis intelektuála*. Praha – Litomyšl 2013.
- Karl Marx i sovremennaja filosofia : Sbornik materialov naučnoj konferencii k 180-letiju so dna roždenija K. Marksa*. Moskva 1999.
- KUŽEL, Petr: *Filosofie Louise Althussera : O filosofii, která chtěla změnit svět*. Praha 2014.
- LUPTÁK, Milan – PROROK, Vladimír: *Politické ideologie a teorie : Od starověku po rok 1848*. Plzeň 2011.
- MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: *Spisy*, 1. Praha 1961.
- MARX, Karel – ENGELS, Bedřich: *Spisy*, 2. Praha 1957.
- MARX, Karel – ENGELS Bedřich: *Spisy*, 4. Praha 1958.
- MARX, Karel – ENGELS Bedřich: *Výbrané spisy v pěti svazcích*, 4. Praha 1977.
- MARX, Karel – ENGELS Bedřich: *Výbrané dopisy*, 1. Praha 1980.
- MARX, Karel: *Kapitál : Kritika politické ekonomie*, Díl 1, Kniha 1: *Výrobní proces kapitálu*. Praha 1954.
- McLELLAN, David: *Karl Marx : Leben und Werk*. München 1974.
- MYUSKOVIC, Ben: Marx and Engels on Idealism and Materialism. *Journal of Thought* 9, 1974, No. 3, s. 157–168.
- PLATÓN: *Ústava*. Bratislava 1980.

Summary

On the implicit presence of the critical-idealistic phase of Marx's thinking in the dialectical-historical materialistic phase

Karl Marx's thinking became the basis of dialectical-historical materialist philosophy and the so-called scientific socialism and communism, which were considered a higher stage of thought than the so-called utopian socialism. Based on Marx's political and intellectual development, the article examines the relationship between the younger, critical-idealistic, and older, dialectical-historical phases. The first part of the paper shows Marx's political development and identifies four phases. The previous radical-democratic phase was followed by the communist phase, which itself can be divided into three stages which differed significantly from each other, especially in relation to the presumed activity of the subjective factor in the liquidation of capitalism. The second part of the paper focuses on the transitional phase from idealism to materialism, which was extremely intellectually rich. Already at this stage did Marx notice the links between different structures of society or – as expressed in his later language – between base and superstructure. Communism seems to be a necessary consequence of the development of ideas in different countries, but intellectually and morally benefiting from very rich and diverse sources. The dialectical-historical-materialist understanding shifted the importance of the main factors in the development of society to the sphere of economics. The third part of the paper shows that the relationship between the older and younger phase is deeper than causal-temporal or logical and identifies the latent idealism and continuity of criticism in the dialectical-historical materialist period and calls this circumstance the implicit presence of the critical-idealistic phase in the dialectical-historical materialistic phase. The class struggle of the proletariat with the bourgeoisie is

a conceptual and contemporary concretization of the basic principle of development of the world-spirit-reason of Hegel's philosophy, applied to the sphere of human society development, and represents the most radical form of Marx's critique of society which Marx led through philosophy already in his critical-idealistic period, especially when this struggle is effective only with the right "class consciousness". Marx's irreconcilable position on all the different varieties of socialism inevitably led to Marxism itself becoming for many an uncritical idol, which manifested in subsequent struggles over who is Marx's faithful and unfaithful successor, and when Marxism takes the form of belief in the only true path of history, deviation from which is punishable by rejection. As a result of Marx and Engels' intervention in the development of the communist movement, in which they gained a leading ideological position, the defense of communism changed radically and on the basis of the contribution of Marx and Engels, the so-called scientific communism and socialism arose. It justifies communism through moral arguments as little as possible and justifies it as a necessity of history which follows from the laws discovered on the basis of the scientific knowledge. This transformation of the communist ideal had fundamental consequences for the communist movement and the future emergence of socialist systems that ideologically invoked Marx's teachings.